

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАНОНІЧНОГО ПРАВА В X-XI СТОЛІТТІ

Забзалюк Д. Є.

Ця стаття присвячена етапам становлення та розвитку канонічного права в період з X по XI століття. Аналізуються найвідоміші збірки канонічного права XI століття, серед яких є «Декрети» єпископа Вормського Бурхарда, які являли собою канонічну і теологічну енциклопедію, де була зроблена спроба охопити канонічне право цілком - від початку і до кінця; «Collectio canonum» єпископа Ансельма; звід канонічних норм кардинала Деудедіта, збірка французького єпископа і експерта канонічного права Іво Шартрського.

Характеризується суспільно-політична та релігійна ситуація в Європі X-XI століття, котра потребувала кардинальних змін та реформ. При цьому ці зміни стосувалися як самої церкви, так і низки владних інститутів. На той момент склалась дуже непроста ситуація, котра спровокувала конфлікт між церковною та світською владою, який виразився у відкритому протистоянні папства із посиленням королівської влади та її спробами централізувати владні повноваження в усіх сферах суспільно-політичного розвитку.

У статті наголошується, що після Папської реформації була створена нова система канонічного права, яка відділилась від богослужіння, риторики і моралі. У цій системі використовувались, з одного боку, знову відкрите римське право в аспекті мови і правової доктрини, з іншого, - новий схоластичний метод при зведенні в єдине ціле суперечливих текстів.

У статті вказується на те, що середньовічне канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й ключовим елементом сучасних світських правових систем, особливо в цивільному праві, де продовжує відчуватись його вплив. Міркування і висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англослов'янському світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. Канонічні ідеї і технічні питання застосування права ще більш очевидно присутні в багатьох процесуальних нормах, застосовуваних в судах країн континентальної Європи, і навіть зачіпають матеріальне право цих країн.

Ключові слова: канонічне право, канон, каноністи, компіляція, релігія, церква, середньовіччя, Папа, реформація.

Zabzaliuk D. Ye. Historical and legal principles of establishment and development of canon law in the X-XI centuries

This article is devoted to the stages of formation and development of canon law in the period from the tenth to the eleventh century. The most famous collections of canon law of the eleventh century are analyzed, including the “Decrees” of Bishop Burchard of Worms, which were a canonical and theological encyclopedia, where an attempt was made to cover canon law in its entirety, from beginning to end; “Collectio canonum” by Bishop Anselm; a set of canonical norms of Cardinal Deudedit, a collection of the French bishop and expert of canon law Ivo Chartres.

It characterizes the socio-political and religious situation in Europe in the X-XI centuries, which required radical changes and reforms. Moreover, these changes concerned both the Church itself and a number of institutions of power. At that time there was a very difficult situation, which provoked a conflict between church and secular authorities, which was expressed in open opposition of the papacy with the strengthening of royal power and its attempts to centralize power in all spheres of socio-political development.

The article emphasizes that after the Papal Reformation a new system of canon law was created, which separated from worship, rhetoric and morality; this system used, on the one hand, the rediscovered Roman law in terms of language and legal doctrine, and, on the other hand, a new scholastic method in combining contradictory texts.

The article points out that medieval canon law remains not only the main source of religious law, but also a vital element of modern secular legal systems, especially in civil law, where its influence continues to be felt. The views and conclusions of medieval canonists remain embodied in the tradition of common law in the English-speaking world and the legal heritage of continental Europe. Canonical ideas and technical issues of law enforcement are even more evident in many procedural rules applied in the courts of continental Europe, and even affect the substantive law of these countries.

Key words: canon law, canon, canonists, compilation, religion, church, middle ages, pope, reformation.

Постановка проблеми. Універсальність, екстериторіальність та його вплив у всіх державах, що прийняли католицизм, зумовили інтеграційну дію канонічного права, яка мала суттєвий вплив на процес «науковості» права в державах католицького світу.

Слід відзначити і те, що католицька церква створила свою першу сучасну правову систему - канонічне право, під широку юрисдикцію якого підпадало не тільки духовенство, але й миряни. Така система була необхідна для того, «щоб підтримувати цілісність кожного державного утворення, провести реформування кожного з них і зберегти рівновагу між всіма ними» [1, с. 269].

Заперечення кліру проти втручання в церковні справи з боку мирян, в тому числі знаті і навіть королів, не припинялися і прийняли форму потужного реформаторського руху в церкві, члени якого забезпечували контроль за справами папської адміністрації в середині XI століття. Реформатори бачили в канонічному праві важливий засіб для підтримки своїх зусиль врятувати церкву від зла мирського контролю. Результати привели до посилення правової системи церкви. Вони включали перетворення самого права, яке стало більш доступним завдяки складанню авторитетних склепінь церковного права і навчанню з канонічного права як системи теоретичних і практичних дисциплін, окремо від теології і цивільного права.

Метою статті є дослідження історико-правових засад становлення та розвитку канонічного права в добу раннього Середньовіччя.

Стан дослідження проблеми. При аналізі даної проблеми звертаємось до праць таких вітчизняних та зарубіжних дослідників: Е. Аннерса, Дж. Бермана, Дж. Брандейджа, Д. Вовка, В. Гарджі, Дж. Гілкріста, Ф. Зайбта, Г. Кенігсбергера, Дж. Ліберо, Дж. Лінча, В. Лубського, Ф. Мейтланда, С. Місевича, С. Рабіновича, С. Сливки, Б. Терні, Дж. Янга та ін.

Виклад основних положень. Відродження канонічного права ми пов'язуємо із періодом початку X століття. Серед численних компіляцій канонічного права, що з'явилися в X столітті, найбільш впливовим був звід канонів у двох книгах ("Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis"), складений приблизно в 906 році абатом Регіно з Прюма. Вагомою особливістю зводу Регіно було те, що він надавав канонічному праву особливого і вирішального характеру в частині регулювання прав та обов'язків мирян. У даному зводі була розроблена, зокрема, інструкція для духовенства і церковної адміністрації.

Видатним канонічним склепінням початку XI століття були «Декрети» Бурхарда, колишнього єпископа Вормського, що з'явилися в період між 1000-1025 рр. Праця Бурхарда була широко поширена і на багато століть залишалася авторитетним виданням, яким можна було користуватися в середньовічних бібліотеках. «Декрети» Бурхарда можуть бути охарактеризовані як канонічна і теологічна енциклопедія, оскільки в них була зроблена спроба охопити канонічне право цілком - від початку і до кінця, як і багато інших проблем, які більш пізні автори будуть класифікувати як моральну теологію або теологічну систему моралі і моральності [2, с. 137].

Незважаючи на те, що логічну структуру праці Бурхарда не так легко зрозуміти, а послідовність питань, які вона охоплювала, може спантеличити, праця мала щонайменше одну перевагу - зведення більш-менш тісно пов'язаних між собою питань разом в кожній книзі зводу. Це робило звід Бурхарда більш легким у використанні на відміну від ранніх несистематизованих канонічних склепінь і тим самим пояснювало його високу популярність.

Дослідник, мабуть, користувався послугами безлічі помічників, які допомагали йому в компіляції «Декретів». Він сам, як і його помічники, спирався на значний обсяг джерел, які вони редагували і оновлювали, як їм здавалося, відповідно до практики, яка встановилася в період 1008-1012 рр., коли вони цим займалися. Як Бурхард вільно обходився з працями своїх попередників, так і більш пізні каноністи часто піддавали ревізії його «Декрети» в пошуках канонів, які вони могли б запозичити для своїх власних збірок.

У той час як «Декрети» Бурхарда Вормського описували уявлення єпископів і прелатів XI століття про те, як повинна функціонувати церква, факти церковного життя в той період часто істотно відрізнялися від приписів канонічного права.

Протягом X-XI ст. канонічні правила, що визначали порядок обрання ієрархів церкви, періодично скасовувалися. Єпископи, абати й інші представники церкви, такі як голова або суддя церковного суду, офіціали, члени церковного суду аж до парафіяльних священників включно, як правило, займали свої посади, будучи призначеними місцевими землевласниками і дворянами, які часто вимагали від кандидата-наступника поступки церковної власності за забезпечення його призначення. Те ж саме відбувалося і в тому випадку, якщо, наприклад, місцевий впливовий дворянин бажав забезпечити для свого сина гідне і ком-

фортне життя в якості єпископа чи абата, а ймовірність того, що про хлопчика дбатимуть незалежно від того, чи достатня його кваліфікація для заняття такої посади, була надзвичайно велика. Безліч інших положень канонічного права, що стосуються надання бенефіція до відкриття вакансії і / або призначення на церковну посаду, також тимчасово скасовувалися протягом цього періоду. Лицарі і знать майже повсюдно претендували на перерозподіл на свою користь частини, а іноді і всієї десятини та інших доходів церкви від своїх майорів в якості компенсації за пропонований ними захист від ще більш жадібних конкурентів [3, с. 192].

Таким чином, суспільно-політична, канонічна та релігійна ситуація в Європі, котра склалась до середини XI століття, вимагала однозначних змін як у самій церкві та канонічному праві, так і в інститутах влади та суспільства у цілому. Церква усіяко намагалася протистояти посиленню королівської влади та спробам централізувати владні повноваження в усіх сферах суспільно-політичного розвитку. Місцеві феодалі все частіше починали вести власну гру, не особливо озираючись на думку духовенства, котре починало втрачати контроль над душами вірян.

Уже в X столітті кілька монастирів успішно чинили опір спробам підпорядкувати їх діяльність світським інтересам. Бургундський монастир у Ключні був відомий як найбільш реформаторська релігійна громада і досить швидко став лідером у реформаторському церковному та канонічному русі. Та й узагалі монастирі, що не були ніяк підпорядковані світській владі, стали центрами, звідки почали поширюватися найбільш амбітні і далекосяжні реформаторські ідеї.

У середині XI століття рух за реформу церкви почав отримувати підтримку у впливових представників цивільної влади, наприклад, таких як німецькі королі й імператори Оттон III і Генріх III, а також англійський король Едгар Найтихіший та низки інших європейських монархів, сеньйорів, герцогів, баронів. У середині XI століття при активній підтримці імператора Генріха III клірики, що прагнули до реформи, стали називатися папами, поклавши тим самим початок папського верховенства не тільки в реформаторському русі, але також і у всій західній церкві [4, с. 221].

Вирішальною подією в розвитку реформи церкви було призначення Генріхом III Бруно єпископа Туля, який за вдалим збігом обставин виявився двоюрідним братом Генріха, римським Папою Львом IX. Новий Папа Римський привіз з собою до

Риму команду реформаторів, об'єднаних спільними інтересами, включаючи Фредеріка, майбутнього римського папу Стефана IX, Умберто, що незабаром став кардиналом Сільва Кандида, і Гільдебрандта - майбутнього римського папу Григорія VII.

Лев IX, сповнений бажання реформувати церкву, зібрав навколо себе групу однодумців. Але папство не було схоже на монастир. Закономірним, хоча і парадоксальним чином ключовий дух самітництва перетворився на свою протилежність - спрямованість до світу. Реформатори мали намір заборонити шлюби духовенства і симонії (продаж і купівлю церковних посад - Д. З.), а також затвердити авторитет папи у всьому християнському світі. Коли зникне симонія, вважали вони, священники будуть дотримуватися безшлюбності і звільняться таким чином від сімейних інтересів, лише тоді церква стане справді незалежною і здатною виконувати своє духовне призначення. Однак рішення цих проблем залежало не тільки від церкви. Єпископи, абати і навіть парафіяльні священники перебували у відносинах підпорядкування з великими світськими феодалами, які наділяли їх землею та іншим майном, тому фактичне право феодалів призначати на церковні посади здавалося природним. Церква, звісно, завжди наполягала на обранні підходящих кандидатів, але зовсім інша справа - вимоги повної незалежності і чисто церковного контролю за призначеннями духовенства: така ситуація зачіпала споконвічні права мирян і загрожувала наростанням напруги та низкою конфліктів у майбутньому [5, с. 172].

Ці та інші люди в оточенні Льва IX допомогли захистити нового римського папу від вимог і впливу римської аристократії, яка керувала і використовувала папство майже таким же чином, як і знать в інших регіонах Європи впливала на своїх місцевих єпископів і парафіяльних священників.

Лев IX і його радники бачили в канонічному праві ключовий інструмент для здійснення намічених ними змін. Вони прагнули забезпечити незалежність церкви від будь-якого роду контролю з боку світських осіб незалежно від того, чи були вони королями, місцевими впливовими особами або просто багатими донорами. Духовенству, як Лев IX і його оточення розуміли це, було визначено долею керувати церквою. Втручання мирян, навіть сповнених благих намірів, було неприпустимим.

Для пануючих у Римі нових настроїв вельми показово, що вони досить скоро привели до пов-

ного розриву з Візантійською церквою в 1054 р. Тоді цей розрив мало кого турбував, бо людей більше займало проведення реформ і реалізація нової політики папства на заході [5, с. 173].

Щоб гарантувати свободу від світського втручання, що стала їх кінцевою метою, римський Папа і його радники вважали, що вони повинні усунути те, що вони вважали двома головними недоліками духовного життя їх часу - симонію і ніколаїтизм.

Мовою реформаторів симонія охоплювала різноманітні гріхи: будь-яка угода, що включала обмін грошей або іншого мирського майна в обмін на духовну посаду або владу, повинна була кваліфікуватися як симонія, як і інші будь-якого роду домовленості, що ставили під загрозу незалежність духовенства від світського контролю.

Ніколаїтизм відноситься до маловідомої сектантської групи, згаданої в Новому Завіті (Одкровення 2:6) і засуджується авторами святоотецької літератури як єретичний рух, члени якого віддавалися проміскуїтету, тобто допускали безладні статеві зносини. Реформатори XI століття без розбору відносили до ніколаїтів одружених священнослужителів, кліриків, що мали коханок або часто відвідували повій, і взагалі всіх ченців, священників або інших членів духовенства, які були якимось чином сексуально активні. Петро Даміані був набагато більш відвертим і радикальним критиком ніколаїтизму. Римський Папа Григорій VII по суті затвердив багато з його поглядів як офіційну папську доктрину [6, с. 275].

Петро Даміані і Григорій VII логічно доводили свою жорстку опозицію давній і широко поширеній практиці шлюбу серед кліриків, доводячи, що священнослужитель, який має дружину і дітей, неминуче заплутувався в мирських цінностях і належним чином не міг приділяти увагу своїй сім'ї без того, щоб нехтувати своїми духовними обов'язками.

Програма реформаторів спричиняла радикальні, а в дійсності революційні зміни в структурі та функціонуванні середньовічного суспільства, які мали і правові наслідки. Вона позбавляла королів і інших можновладців-мирян доходу і влади, які багато хто з них отримували в результаті контролю над церковною власністю і призначеннями, і в той же самий час вона вимагала, щоб священники залишили своїх дружин, відмовилися від своїх дітей і обрали шлях сексуального самозречення, давши обітницю безшлюбності, тобто шлях, який, імовірно, деякі розглядали як єдино правильний і бажаний, коли їх посвячували в духовний сан.

Вперше дуалізм церкви і держави - система двох влад і двополюсного суспільства, що виникла в результаті краху Західної Римської імперії, призвів до відкритого конфлікту. Раніше ці протиріччя не виходили назовні, оскільки зберігалася диспропорція між величезною військовою силою імператорів і відносно слабким папством. Однак папи діяли з великим завзяттям і, незважаючи на численні невдачі, протягом декількох століть істотно розширили свою владу над західною християнською церквою. Їх влада несподівано зміцнилася в середині XI ст., коли з'єдналися результати декількох паралельних процесів - папської програми свободи церкви і руху за монастирську реформу. Свою роль зіграла і поява низки енергійних особистостей, готових відстоювати такі вимоги папства, про які раніше не можна було і помислити, і здатних разом з тим використовувати дійсно сприятливі політичні ситуації - повстання німецьких князів або політичні амбіції нормандських правителів у Південній Італії. Разом з тим раптовість появи папських претензій потрібно оцінювати в контексті загального універсального процесу професіоналізації соціальних функцій.

Як ми вже бачили, церква надавала низку дуже специфічних послуг, найбільш актуальних на міжнародному рівні. Папами тепер найчастіше ставали німці або французи, а в XII ст. навіть англійці, і умови сприяли перетворенню церкви в свого роду транснаціональну організацію, фактично керовану з Риму. Це був зовсім інший рівень інституалізації, ніж традиційні заяви про першість римського єпископа перед іншими єпископами і патріархами. У цьому сенсі боротьба за інвеституру відображала свідому спробу папства зробити духовенство більш професійним, звільнивши його від світського контролю. Разом з тим у феодальному суспільстві єпископи були не тільки духовними особами, підлеглими папі, але і васалами, що несуть обов'язки перед світськими володарями, а значить, конфлікти з приводу пріоритетів відносин влади і вірності ставали неминучими. Ці конфлікти склали визначальну рису історії наступних століть. Їм судилося залишити ще більш довговічну спадщину у сферах політичної думки і політичних традицій [5, с. 174-175].

На самому початку цього конфлікту прихильники реформ вирішили, що канонічне право в їх стратегії має відіграти ключову роль. Скасування симонії і ніколаїтизму, як міркували вони, має бути засноване не тільки на правових заборонах ненависних їм звичаїв, але також і дотриманні

судових процедур. Вони вважали, що зловживання, з якими вони боролися, відображали структурні слабкості в системі церковного права, оскільки вони не могли вкорінюватися тільки там, де був відповідний контроль і механізми примусу.

Саме тому Григорій VII і інші реформатори дійшли висновку, що вони повинні вирішити чотири тактичні завдання, щоб досягти своєї кінцевої мети: по-перше, їм необхідно було створити нові склепіння старого права, щоб продемонструвати, що їх метою була легітимація духовної традиція; по-друге, створити нові закони, які стануть опорою їх програми, заповнюючи прогалини в існуючому зводі правових норм; по-третє, вони повинні були розвинути відповідні процедурні механізми, а нові суди, що мають діяти більш ефективно, повинні були виправляти порушення церковного права; по-четверте, церкві були потрібні нові і дієвіші способи, ніж ті, які були в наявності, для виявлення порушників і передачі їх суду [4, с. 248].

Реформи початку і середини IX століття були зумовлені, в тому числі, непростою політичною ситуацією, яка склалась в більшості європейських країн, і зніщувались церквою для подолання політичної кризи і вироблення спільної доктрини розвитку як європейських суспільств, так і самої церкви.

У другій половині XI століття з'явилися численні компіляції канонічного права, розробленого для реформаторів церкви. Кілька з них, такі як «Collectio canonum», закінчена приблизно в 1083 році єпископом Ансельмом, звід, складений приблизно 1087 року кардиналом Деудедітом, були працями визнаних членів партії реформ в папській курії. Однак один з найбільш успішних з них усіх, зокрема «Звід канонів з сімдесяти чотирьох титулів», складений в 1067 році, був скомпільований невідомим автором. Хто б він не був, проте він зі знанням справи вибрав 315 канонів для свого зібрання з метою продемонструвати правовий фундамент програми реформ [7, с. 119].

Ще більш амбітним і впливовим прихильником правових реформ був французький єпископ і експерт канонічного права Іво Шартрський. У своєму зведенні, що називалося «Декрети», Іво зробив велику добірку канонів, що включала 3760 канонів, розділених на сімнадцять книг. Цей звід законів під назвою «Панорма» користувався набагато більшою популярністю, ніж його великий за обсягом попередник. Він був широко поширений по всьому західнохристиянському світу. Пізніше каноністи часто зверталися до нього для написання своїх праць.

Навіть ще більш важливим внеском в розвиток систематизованого канонічного права, ніж канонічний звід Іво Шартрського, був так званий пролог, який зустрічається в численних манускриптах «Панорми». У пролозі він описав у загальних рисах методологію канонічного права і сформулював правила тлумачення канонічних текстів, які стали предметом наслідування у працях наступних каноністів. Він, зокрема, попереджав каноністів, що вони повинні бути особливо обережні при визначенні відмінностей між законами і загальними та приватними канонами. Закони, що змінюються, могли бути предметом регулювання відповідної влади, в той час як закони, які не підлягають змінам, ні. Використання приватних канонів було обмежене певними регіонами або родом заняття людей, тоді як загальні закони застосовувалися до всіх без винятків християн.

Один з наступників Лева, римський Папа Микола II, зробив важливий крок, щоб переконатися в тому, що папство залишиться незалежним від контролю з боку впливових аристократичних сімей і римської знаті, які довго впливали на папську політику. Декрет Миколи II про вибори від 1059 року надавав виняткове право обирати римського папу органом папських радників, колегиї кардиналів, в обов'язках якої папські вибори залишаються досі.

Його наступник, Олександр II, не тільки перевидав ранні канони, спрямовані проти позашлюбного співжиття і симонії, але також і заборонив світським особам вручати єпископам кільце і посох, які були символами духовної влади єпископа і пастирського служіння [4, с. 271].

Серед римських пап - реформаторів XI століття усе ж, як говорилося вже вище, найбільш наполегливим законодавцем був Папа Григорій VII. Григорій VII критикував основу призначень, зроблених з політичних міркувань, на церковні посади в низці канонів, які вимагали, щоб єпископи, абати та інші високопосадовці надалі обиралися відповідними групами кліриків, а не призначалися на посаду феодалними правителями. Григорій VII сміливо стверджував, що духовна влада, особливо папство, є вищою у своїх повноваженнях по відношенню до всіх світських властей, включаючи королів та імператорів.

Більш досвідчені в дипломатії наступники Григорія VII, особливо римський Папа Урбан II, досягли успіху в поверненні собі контролю над Римом і відновленні папської влади в центральній Італії, водночас зберігаючи прихильність принципам реформи, за які боровся Григорій VII. У низці

реформаторських соборів і синодів римський Папа Урбан II знову підтвердив усі зроблені його попередниками засудження симонії, недотримання кліриками правил сексуальної поведінки і обітниць безшлюбності і всіх інших проблем, що стояли на порядку денному реформ.

Численні канони синодів часів Урбана II знайшли своє відображення в провідних канонічних склепіннях наступного покоління, а Урбан II фактично став одним з авторитетних фахівців реформованого папства. Саме він став ініціатором Першого Хрестового походу та фактично зумовив європейську політику та розвиток правової системи на декілька століть.

Третій елемент стратегії реформ - дієві суди і механізми примусу - вимагав базових інституційних нововведень. Його здійснення виявилось повільним, часто-густо тим процесом, котрий постійно відкладався або ж узагалі зривався. Перші експерименти в цій галузі вели в тупик, а більш-менш вдала система церковних судів почала з'являтися тільки в другій половині XIII століття.

До цього реформатори церкви протягом XI-XII ст. поклалися в значній мірі на синоди як на єпархіальному, так і на папському рівні, щоб проводити в життя канонічні закони. Синоди по суті являли собою універсальні збори всіх священнослужителів регіону. Духовенство, яке збиралось на синоди, працювало у формі журі на чолі з єпископом, головуючим в якості судді, а його головні заступники виконували функції експертів, повідомляючи його і даючи поради йому і решті частини комісії з правових питань і судових процедур [4, с. 296].

У той час як синод функціонував у формі суду, він також відігравав помітну роль і як форма законодавчих зборів встановлював критерії поведінки і виробляв нові закони і норми, що розповсюджувалися на всіх віруючих (як мирян, так і кліриків) у межах свого регіону. Крім цього, синод служив форумом для дебатів з теологічних питань і обговорення поточних місцевих проблем, місцем зустрічі служителів церкви для адміністративних повідомлень і кафедрою для висунення ініціатив та проєктів.

Але тому, що він скликався нерегулярно і через те, що більшість з його членів сама не була достатньо обізнана про тонкощі правового аналізу або складності усіх процедур, синод довів свою неспроможність як суд. І все ж церковна влада продовжувала шукати альтернативи.

На додаток до синодів папи-реформатори XI століття все частіше використовували папських

легатів для контролю застосування норм канонічного права і здійснення папської політики. Папські легати функціонували як роз'їзні судді, послані з Риму розбирати розбіжності і спірні питання, які місцева влада не була здатна або не бажала вирішувати самостійно. Легатам, як і синодам, передбачалося доручити відразу кілька різних функцій одночасно. Вони були слідчими, уповноваженими розкривати все те, що відбувалося на місцевому рівні. Вони були законодавцями, уповноваженими оголошувати правила для регіону, в який вони були послані [4, с. 299].

Вони були дипломатичними представниками, котрі виконували місію інформування королів і єпископів про плани і політику римського папи, а потім повідомляли папі про їхню реакцію на отриману інформацію. На додаток до всього легати виконували обов'язки обвинувачів, уповноважених порушувати справи проти порушників церковного права, і в той же самий час суддів, уповноважених слухати і вирішувати справи від імені римського папи і силою папської влади приймати відповідні рішення. За наявності такої кількості обов'язків папські легати перебували в постійному русі, але і їм часом було важко ефективно справлятися відразу з декількома невластивими їм функціями.

На рівні єпархії та парафії церкви XI століття використовували інші механізми для виявлення і судового переслідування порушень канонічного права. Єпископи були зобов'язані проводити об'їзд єпархії, тобто оглядати кожен прихід і монастир у своїй єпархії через короткі проміжки часу і виправляти будь-які виявлені ними порушення канонічного права. Об'їзд єпископа на практиці був рідкісним явищем, проте єпископи зазвичай залежали від місцевих посадових осіб, таких як сільські диякони, архідиякон або протоієреї, щоб бути в курсі повсякденних проблем і забезпечувати дотримання дисциплінарних канонів серед духовенства і мирян в довколишніх районах [6, с. 175].

Забезпечення дотримання правил на місцевому рівні було ускладнене звільненням від нагляду місцевої влади, яким користувалася більшість монастирів і навіть деякі парафії. Надання звільнення робило звільнений прихід або монастир відповідальним виключно перед будь-яким далеким настоятелем, зазвичай римським папою, а не місцевою владою.

Римський папа не часто був в змозі дізнатися про проблеми або зловживання, які могли виникнути або мати місце далеко від Риму, наприклад

в монастирях Англії або Скандинавії, над якими він навряд чи коли-небудь міг здійснювати будь-який дієвий нагляд, як за звільненим церковним інститутом, який з чисто практичної точки зору користувався імунітетом від будь-якого стороннього нагляду взагалі, тому ситуації такого роду часто приводили до зниження дисципліни, зловживань владою, а нерідко і до скандалів.

У кінці XI століття недостатньо успішні і надійні механізми викриття, судового переслідування та винесення судового рішення були головною слабкістю католицької церкви і ставали на заваді її ефективного функціонування протягом наступних століть. Все це, поєднане з відсутністю будь-якого аргументованого і повного компендіуму канонічного права, яке давало б церковній владі відповідне керівництво щодо того, як переслідувати і карати правопорушників, серйозно обмежувало здатність церкви забезпечити дотримання прописаних канонами норм. І ближче до середини XII століття таке керівництво, нарешті, з'явилося. Це були «Декрети» Граціана.

Висновок. Середньовічне канонічне право залишається не тільки головним джерелом релігійного права, а й життєво важливим елементом сучасних світських правових систем, особливо в цивільному праві, де продовжує відчуватись його вплив. Міркування і висновки середньовічних каноністів залишаються втіленими в традиції загального права в англословному світі і правовій спадщині країн континентальної Європи. Канонічні ідеї і технічні питання застосування права ще більш очевидно присутні в багатьох процесуальних нормах, застосовуваних у судах країн континентальної Європи, а також зачіпають матеріальне право цих країн.

Таким чином, середньовічне канонічне право створило фундаментальну концептуальну силу для створення певних елементарних ідей і інститутів, які до наших днів продовжують характеризувати європейське суспільство.

Література

1. Берман Дж. Г. Вера и закон: применение права и религии / Пер. с англ. Москва : Московская школа политических исследований, 2008. 464с.
2. Религиоведение : учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. Москва : Гардарики, 2000. 536 с.
3. Зайбт Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем / перекл. з нім. Х. Назаркевич, О. Конкевич ; наук. ред. Р. Паранько. Львів : Видавництво Українського католицького Університету, 2009. 512 с.
4. Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1994. 492 с.
5. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2001. 384 с.
6. Янг Дж. Христианство / пер. с англ. К. Савельева. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2001. 384 с.
7. Гараджа В.И. Социология религии : учебное пособие. Москва : Наука, 1995. 223 с.

*Забзалюк Д. Є.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*